

Ђорђе СТЕПИЋ, мастер*

КРАЂА ИЗ ЦРКВЕ У СРПСКОМ СРЕДЊОВЕКОВНОМ ПРАВУ

Крађа светих ствари из цркве (светотатство) препознато је као чин светогрђа те као квалификовани облик крађе од најранијих времена. У хришћанству је незаконито присвајање свештених предмета осуђено већ у апостолским правилима те у доцнијим канонима Григорија Ниског и Прводругог сабора из 681. године. У каснијим вековима, заштити тих ствари придружило се и християнизовано римско законодавство.

У праву средњовековне Србије поменути прописи су сабрани у типичима (Хиландарском и Студеничком) и Законоправилу Светога Саве те у доцнијим зборницима ромејског права српске редакције – (Пуној и Скраћеној) Синтагми Матије Властара и Закону цара Јустинијана. Између два велика таласа рецепције ромејског права, црквена крађа је била уређена Светостефанском и Грачаничком повељом.

Циљ овог рада је да се поменуто дело појмовно раздвоји од других делата против црквене имовине, било да у њима доминира верска или имовинска природа заштитног објекта, и да даљом анализом доступних извора продуби схватање светотатства у српском средњовековном праву.

Кључне речи: *Светотатство (ἱεροσυλία, sacreligium). – Крађа из цркве. – Законоправило. – Синтаagma Матије Властара. – Српско средњовековно и ромејско (византијско) право.*

* Асистент, Универзитет у Београду – Правни факултет, Србија, djordje.stepic@ius.bg.ac.rs, ORCID iD: 0009-0004-0422-9686.

„Ако се осуђује незаконито присвајање имовине,
која припада другим људима, тијем више мора бити осуђено,
кад неко допусти себи присвајати оно, што је Божје.“

Еп. Никодим Милаш (Милаш 2005, 465)

1. УВОД – КРАЂА ИЗ ЦРКВЕ И ДРУГА ДЕЛА ПРОТИВ ЦРКВЕНЕ ИМОВИНЕ

Све верске заједнице, па и хришћанска Црква, како би деловале „у свету“, у својим оквирима су настојале да уреде имовинска питања.¹ Између осталих, као нарочито важна међу њима, намеће се заштита црквених објеката и светих места у ширем смислу (рецимо, гробаља) и, нарочито, богослужбених предмета.

Такви предмети захтевају двоструки приступ таквој заштити – они се посматрају и као верска и као имовинска вредност. Зато појам дела светотатства (*ἱεροσυλία*, *sacreligium*) најпре подразумева обесвећивање, скрнављење ствари као светиње и њихово противправно присвајање.² Први облик светотатства – светогрђе у ширем смислу – најчешће обухвата потоњи, који подразумева крађу посвећених или свештених предмета (сасуда, одежда, завеса)³ типично из цркве. Тако, Милаш

¹ Свеобухватно разматрање многобројних имовинских питања која Црква уређује умногоме надилазе скромне циљеве овог рада. Прегледности ради, они се махом тичу питања стицања, одржања, управљања и располагања црквеном имовином. Са становишта грађанске или кривичноправне заштите имовине, канони хришћанске Цркве инкриминишу имовинска дела својих верника и клирика према трећима (крађу, разбојништво, изнуду, лихву...) или према самој цркви (*светотатство*). Црква ће своје надлежности оцењивати по (поменутом) персоналном и стварном критеријуму – да ли одређена дела чине верници и клирици и да ли у оквирима цркве као установе. Када је хришћанство установљено као званична вера Римског царства, те инкриминације су ушле и у световно законодавство, било сходном применом ранијих прописа о имовини храмова (које већ препознаје наведене облике светогрђа), било у потпуно ново, християнизовано римско законодавство и у доцније каноне. Црквено третирање „пријеступа противу имовине других“ (вид. Милаш 2005, 451–467).

² Слично, премда мало шире, то дело дефинише Ђорђевић (Ђорђевић 2023, 27): „Therefore, sacrilege is the desecration of sacred objects, which can be performed by destroying, damaging, stealing, or misappropriating sacred assets.“

³ О предметима овог и сродних дела, које штити црквено законодавство, *in extenso*, погледајте схватање „светиње“ у Поповић 1999, 652: „Свето је, с друге стране, све оно што је посвећено и што припада Богу и његовим светитељима и што служи или је намењено у сврху освећења: храм, црква, иконе, свете

(2005, 404, 465–467) разматра светотатство као дело против различитих заштитних објеката, зависно од начина извршења: као „светотатство“ (светогрђе), међу преступима против богопоштовања, а као „светокрадство“, против имовине.⁴ Ипак, потоња варијанта, као нарочита врста крађе квалификоване предметом и (најчешће) местом, среће се далеко чешће у изворима. Због свега тога, уколико даље у раду не буде назначено другачије, биће коришћено уже значење тог дела.

Светотатство има сличности са другим имовинским делима која Црква кажњава, те их треба најпре разграничити. Обесвећење и крађа гроба те само светогрђе у ширем смислу понављају поменути дихотомију у оквиру истог дела – и гроб се напада као свето место, али и као извор имовинских вредности за крадљивца. Очигледну разлику чини предмет противправног напада и место извршења.⁵ Код узурпације или обесвећења цркава такође може бити речи о светогрђу, али не и о светокрађи.

Такође, још је у римском праву уочена и извесна сличност, те су на сличан начин уређени *sacrilegium* и *peculatus* – неосновано присвајање, крађа „народне“ (државне) или храмовне/црквене имовине – проневера, као и њој сродна дела (Милаш 2005, 456–457). У Јустинијановим Дигестима (D.48.13) тим делима је посвећен исти наслов: *Ad legem Iuliam peculatus et de sacrilegis et de residuis*.⁶

На одговор пред сабором помесне цркве могу бити позвани и они клирици који, сем што ненаменски троше средства, и продају црквене сасуде и непокретности ван одговарајућег поступка те тиме недозвољено умањују црквену имовину. О томе говори више канона

књиге, свети сасуди (богослужбени предмети: путир, дискос, свећњаци...). Свете су одежде у којима се врше богослужења и свети чиновни, завесе, свети су гробови и раке и гробља, свети су празници у спомен и част светитеља. Једном речју, свето је све што је у функцији духовног просвећења и уздизања. Оно што је супротно од тога, јесте обесвећење, оскврњење светиње, огрешење о светињу, света места, свете ствари, светитеље или о оно што светињи припада. То прецизно изражавају појмови свјатотатец, оскврнитељ светиње или онај који присваја црквену имовину. Од овог изведен је појам свјатотатство (крађа у цркви).“ О сужавању предмета тог дела – у главном тексту.

⁴ Он прави поменути појмовну разлику, те крађу свештених предмета из цркве назива и „светокрадством“, док „светотатство“ користи углавном у његовом обухватнијем значењу (Милаш 2005, 404, 453).

⁵ Детаљније о кривичном делу обесвећивања гробова у средњовековном српском праву, Степић 2024, са даљом литературом.

⁶ Текст Дигеста коришћен у даљем делу рада биће наведен према Mommsen, Krueger 1870.

(Карт. 26 и 33, Антиох. 25 и други), који улазе у састав Законоправила Светога Саве и Синтагме Матије Властара (глава Е-16). Иако се сваким од поменутих чинова несумњиво умањује имање Цркве или се на његову светост напада, тим делима недостаје макар по један од нужних елемената светотатства као светокрађе, те није реч о *крађи свештених предмета од цркве*.

2. СВЕТОТАТСТВО У ПРАВНИМ СПИСИМА СВЕТОГА САВЕ

Према времену настанка, први сачувани акти у српском средњовековном праву у којима се помиње светотатство јесу Хиландарски и Студенички типик Светога Саве.⁷ Наиме, у Хиландарском типиксу (ХТ) на неколико места се говори о крађи из цркве – у главама 21, 24 и 37 Оне су преведене према главама 19, 22 и 37 типика манастира Пресвете Богородице Евергетиде (Доброчинитељке) у Цариграду (ЕТ). На два места⁸ на којима се говори о неotuђивости манастирске имовине (гл. 19 и 37 ЕТ), употребљени су грчки изрази да се назначи радња, односно учинилац дела светотатства – *ιεροσουλία*, односно *ιερόσουλός* (Стојановић, Ракићевић 2020, 102, 124).

У првом случају, реч је о забрани отуђења свештених ствари (сасуда, икона, књига...) и непокретности, сем у изузетним околностима. Онај ко би се о њу оглушио потпадао је под законску осуду⁹ за светотатство. У другом, монаху је забрањено да затражи натраг имовину коју је приложио манастиру, приликом напуштања тог манастира или чак монашког живота као таквог. У глави 37 ЕТ та забрана се оправдава: „не треба му то дати, без обзира о чему се ради, јер је неодоузимаљиво

⁷ Како је Студенички типик доцнија прерада Хиландарског, ти помени су анализирани према тексту Хиландарског типика (Ђоровић 1928) и Евергетидског типика, његовог непосредног узора (Стојановић, Ракићевић 2020, 51–140).

⁸ На трећем месту (гл. 22 ЕТ и 24 ХТ) реч је о забрани ма каквог противправног присвајања од манастира (крађе, грабљења) – *ὁ δὲ τι νοσφιζόμενος ἀπὸ τῆς μονῆς* (ЕТ); слично у српскословенском преводу: *лице оукрадак од(ь) мнастырѣ нѣщо* (ХТ). За то је, уколико се учинилац не покаје, забрањено изгоном из манастира. Ипак, занимљиво је да тај случај није третиран као светотатство, вероватно због начелне забране противправног одузимања манастирских ствари, несвештених предмета или прилога, као у претходном и потоњем, о којима ће бити речи даље у тексту (Ђоровић 1928, 109–110; Стојановић, Ракићевић 2020, 106).

⁹ Израз *ἐπὶ τοῦτω νομίμοις εὐθύνας ὑπόδικος ἔσται* упућује да се имају у виду световни закони, не (само) канони.

оно што је једном посвећено Богу, и онај који одузима [постаје] светогрдник, а сви знају каква је казна за онога ко чини светотатство, чак и да ми [то] не кажемо (*Ibid.* 125). На том месту се мисли на епитимију, црквену казну, која је општепозната и тешка, да се не мора ни изричито поменути.

Потпуно је исти приступ задржан у ХТ, с тим што терминологија није уједначена. На првом месту, *ἱεροσουλία* се преводи као *цр(љ)кве покраденик*, а на другом је за означавање радње тог кривичног дела искоришћен глагол *с(ве)щ(ε)нокрасти* (Ђоровић 1928, 105, 132). У оба типика, ромејском и српском, и у оба поменута случаја, казна за светотатство није прецизирана; у првом, она је световна, законска, у другом – црквена. На оба места оне се третирају као ноторне, пошто су познати и канони и закони којима је уређено то дело.

Наиме, каноне који се односе на црквене лопове хришћанска традиција приписује већ Светим апостолима, а њих ће следити у каснијим вековима Григорије Ниски те Свети оци Прводругог сабора из 861. године. Сва поменута правила биће донета у сличним оквирима: било самостално или у склопу општег инкриминисања крађе, било у вези са светогрђем или других повредама црквене имовине. Први номоканонски зборник у српској писаној традицији, Законоправило Светога Саве, садржи те каноне сабране у свом канонском делу.

Правила Светих апостола прописују казну одлучења за оне који краду восак и уље од цркве (72. правило) и за оне који узимају за своју потребу црквене сасуде и тканине (завесе и поставе и покриваче – 73. правило),¹⁰ тиме чинећи крађу црквене имовине у ужем смислу. У оба случаја је прописано да ће се учинилац казнити одлучењем и биће обавезан да врати одузете ствари, с тим што ће, према Ап. 72, украдени восак и уље морати да надокнади још петоструко.¹¹

Сврха обе казне јесте, пре свега, у враћању потрошних и непотрошних ствари нужних за богослужење. Зонариним тумачењем 73. правила објашњава се да се те ствари сматрају освештаним самим својим

¹⁰ У самом канону се помиње *ткање*, као општи појам, са циљем да обухвати све богослужењу намењене тканине у храмовима. Додатак *или постављ златъ или павлака* Петровић (2004, 151) не налази у грчким рукописима које је прегледао, што оставља могућност да је то редакторово (Савино) објашњење шта се све под тиме подразумева (упор. Милаш 2004¹, 146–147).

¹¹ Петровић (2002, 34) налази да је код Ап. 72 редактор Законоправила навео скраћени (синоптички) канон, а пун текст канона дао као тумачење. У следећем, Ап. 73, наведен је пун текст правила на одговарајућем месту, као и Зонарино тумачење (*Ibid.* 37).

доношењем у цркву, без потребе за посебним обредом – „пошто је све то приложено Богу и недопустиво је узимати их за своју потребу, због чега се одлучењу подлеже“ (Петровић 2004, 151).¹²

Даље казне за црквене лопове наводи Свети Григорије Ниски у свом последњем, 8. канону, након што је за обичног лопова и разбојника прописао запрећења у шестом. Напомињући да се *с(к)тотатство Рекъше цр(ь)ков(ь)наи красти* у Старом завету изједначава са убиством те се прописује смртна казна каменовањем, он напомиње да из Цркве потиче правило да се овај лопов има „на очишћење“ казнити мање него прељубник, настављајући даље:

под(о)баеть же въ всацѣмъ грѣсѣ покаѣнни тепла смортити. а не врьменѣ (Петровић 2004, 585).¹³

Како се, између осталог, бавио и питањима црквене имовине, питање крађе црквених ствари уредио је у својим канонима и Прводруги сабор у Цариграду из 861. године. Наиме, у свом 10. правилу, оци тог сабора се позивају на апостолски, као и канон Светог Григорија Ниског о светотатству. Мотив за доношење тог правила била је једна контроверза која се појавила у црквеном кривичном праву.

Наиме, као што је већ речено, за узимање свештених ствари из цркве била је предвиђена казна одлучења, без обзира на својство учиниоца и предмет дела. Према томе, истој (блажој) врсти црквене казне били би подвргнути и мирјанин и клирик, и онај који украде, рецимо, једну свећу и онај који украде путир или дискос. Увидевши проблем у широкој формулацији Ап. 73, прецизирано је да ће строжио

¹² Слично примеру из фн 8, редактор Законоправила у истом 73 правилу напомиње да је освештан већ и онај свети сасуд који је у цркви повѣшенъ, што се понавља у доцнијем тумачењу канониста (Петровић 2004, 151).

¹³ О том наставку Милаш (2004², 468) каже да је „закључак свију 8 правила или посланице Григоријеве“. Дакле, реч је о једном општем упутству за одређивање дужине црквених казни – да увек мора бити узет у обзир и квалитет, не само време покајања, које се и може скратити, по благорасуђењу духовника. Слично сматра и Василије Велики, који прописује да се ономе ко се искрено и скрушено каје може скратити време покајања (74. правило), док се ономе који наставља да тако грешити епитимија мора одржати или их се чак и потпуно напустити, како се не би угрозило сопствено спасење духовника. О тексту у Законоправилу вид. више Петровић 2004, 538, 542; Милаш 2004², 414–415, 419–420.

казни, казни извргнућа,¹⁴ бити подложни они (клирици) који свете ствари које се типично налазе у олтару *свѣтъ на прибытъкъ въхъщающе или на потрѣбоу несв(ε)щенуюоу раскажающе...*, појашњавајући, обрнутим редом, *ово оубо оскврњнающе ово же св(ε)щеннаи крадоуще* (Петровић 2004, 495), обухватајући тиме оба аспекта светотатства.

Дакле, иако су правили разлику између светогрђа и светокрађе, оци Прводругог сабора су одлучили да строже казне учиниоца за кога се, у случају крађе олтарских светих сасуда, претпоставља да је клирик, коме су ти предмети доступнији због природе његове службе, те да зато подлеже извргнућу (губитку права на свештенодејствовање), које се само њему и може изрећи.

Блажа казна одлучења остала је прописана за облике тог дела који нису доминантно мотивисани коришћу. То су присвајања на несвештену употребу сасуда и тканина које се чувају ван олтара у сврху личне употребе и поклона другоме. Међутим, као светотатац може бити осуђен и овакав учинилац лакшег дела, ако „сасвим отима / уграби“. Та појмовна дистинкција између чина обичне крађе и „отимања“ (*rapina*, грабеж) нужна је као оправдање строже инкриминације.¹⁵

Тиме су, углавном, исцрпљени канони којима је уређена крађа црквених ствари. Природно, од времена христјанизације Римског царства, и световни законодавац одлучно иступа против светотатства, уређујући га као нарочито тежак облик крађе, понављајући већ препознате квалификаторне околности извршења, уз прописивање тешких казни. Део

¹⁴ Одлучење у црквеном кривичном праву означава ускраћивање одређеном лицу учешћа у црквеним обредима и може бити временски и предметно ограничено – да ли се ускраћује приступ причешћу, литургији или и другим чиниоцима. Најтежи облик те казне је коначно одлучење, којим „одлучени губи у пуноме смислу сва права у цркви, која су му припадала као члану цркве“ (Милаш 2005, 203). Свргнуће или извргнуће подразумева да клирик, у најширем смислу „посвећеник“ у цркви, буде лишен свог права свештенодејствовања (*Ibid.* 261), а степеновање те казне зависи од тога која се спољашња права његовог звања остављају кажњеном клирику (вид. више *Ibid.* 190–206, 261–326).

¹⁵ Глагол *въсхъщати* за радњу води до учиниоца овог дела – *хъщъникъ* је превод грчког *артаџ* односно латинског *raptor*, што значи да је у питању дело *rapina*, насилно отимање туђе имовине, у словенским правима „грабеж“ (Тарановски 2020, 189, 197; Чворовић 2018, 85; Šarkiћ 2023, 456–457). У наративним и правним изворима, хъщъникъ, најчешће означава разбојника, пошто у средњовековном ромејском и српском праву разбојничка сила није морала да буде усмерена против лица, већ и против ствари (Соловјев 1928, 198). О појмовном разграничењу поменутих деликата против имовине вид. више Чворовић 2018, 83–89. О грабежу у Душановом законику, са даљом литературом *Ibid.* 116–118, 129–145.

тих закона биће преузет и у Законоправилу. Иако је њихово порекло у праву и мишљењима правника из принципата, доба незнабожачких царева, уз сходне измене, њима се могла штитити и хришћанска светиња. Тако, детаљне норме о крађи из цркава из Јустинијанових Дигеста,¹⁶ преузете из грађанских закона Номоканона у 14. наслова (II, 2), улазе у 47. главу Законоправила и у преводу на савремени српски језик (Петровић 2004, 705–706) гласе:

„Казна за црквеног лопова бива или лакша или тежа, зависно од тога о каквом се лицу ради, и зависно од кривице, и времена, и узраста и природе, јер неки бивају предавани зверима, неки бивају спаљивани, а неки вешани. Одмерена казна је она када се зверима предаје ноћни црквени лопов; дневном је нешто лакша, јер онога који дању краде цркву, шаљу у заточење на копање златне руде.¹⁷

А лопови часних и великих цркава бивају посећани мачем. Црквени лопови су они који велике јавне цркве краду, а они који особне и мале цркве које нису чуване – ако такве, дакле, краду, мање се, наравно, кажњавају од црквених лопова, а више од обичних лопова који краду. Спољни човек који краде цркву кажњава се казном за црквеног лопова. А онај коме је поверено да чува и пази цркву, ако узме нешто из ње, не подлеже том закону.¹⁸

Уколико неко стави човека у ковчег и положи ковчег у цркву, па ако тај изашавши из ковчега покраде нешто црквено, кривица за црквену крађу равна је и за саучесника који је унео ковчег у цркву, јер ће се имовина, узета од цркве, од њих потраживати.“¹⁹

Само у ових неколико параграфа препознаје се више облика (црквене) крађе. Према времену извршења, постоје дневни и ноћни црквени лопов; према објекту – лопови јавних (великих) цркава и личних (малих) цркава, а према повезаности учиниоца са покраденим црквом „спољни“ и „унутрашњи“ лопов – онај који је имао дужност да пази и стражари над том црквом, с тим што се последњи не сматра светотатцем.

¹⁶ Премда 47. глава Законоправила носи наслов који истиче само један део Јустинијанове кодификације – *от(ъ) разлнннхъ тнтль. рекше граннн. Иоустинниана ц(ѣ)с(а)мъ новѣхъ заповѣднн* – реч је о избору из грађанских закона из Номоканона у 14 наслова (грана), који потичу из целог *Corpus iuris civilis*: Дигеста, Кодекса и Новела. Посматрана места су преузета из Дигеста.

¹⁷ Према D.48.13.7(6) – казна за високородног, који учини ово дело, било је прогонство (Mommsen, Krueger 1870, 832).

¹⁸ Према D. 48.13.11 (9).1–2 (Mommsen, Krueger 1870, 832–833).

¹⁹ Тај облик крађе наводе D.48.13.12 (10.1) (*Ibid*).

Најпосле, прописан је и посебан облик светотатства: крађа из ковчега, извршена лукавством, код које као саучесник (прецизније: помагач) одговара и уносилац ковчега, додуше, изгледа само имовински. Сви ти фрагменти потичу из исте главе Дигеста (48, 13) и минимално су прилагођени новом, хришћанском царском законодавству. Најкраће казано, оно што се некада односило на крађу из многобожачких храмова у Дигестама се односи на крађу из цркава.

У Закону градском (превод Прохирона), у глави 55 Законоправила, код кажњавања светотатства, прихвата се у потпуности решење из Еклоге (XVII, 15 = Proch. XXXIX, 58).²⁰ Према том решењу, околности које су биле правно релевантне за римске правнике на већ поменути местима у Дигестама, попут времена, места и начина извршења, више не утичу на казну. Чворовић (2021, 156–157), позивајући се на Липшицову (Липшиц), наводи да све њих мења „принцип светости места“, то јест да ли је украдена свештена ствар украдена из олтара или ван њега. У првом случају, извршиоцу прети казна ослепљења, а у другом батина и шишања те најпосле прогонства из области где је дело учињено.²¹

Занимљиво је што „светост места“ као квалификаторна околност, препозната у Еклоги из прве половине VIII века, поновљена као таква и у одлукама Прводругог сабора из 861. године и у Прохирону из осме деценије IX века. То показује завидан континуитет у нормирању бића тог кривичног дела и сасвим логично прожимање световног и црквеног законодавства у делима против имовине Цркве, имајући у виду да су ромејски василевси имали улогу њених заштитника. Као и у многим другим случајевима кривичних дела код којих се, макар делом, иступа против цркве,²² цареви су снажно деловали, узаконујући строге ка-

²⁰ У средњовековним словенским правима, та норма је реципирана најпре у Закону судњем људем, уз корекцију казни: казна за тежи облик није ослепљење већ продаја у ропство, а за лакши се прогонство учиниоца прецизира напоменом по *земли посьлається, яко нечестивъ* (Бобчев 1903, 91). Буквалан превод „да лута по земљи као нечастив“ може се схватити, према духу Еклоге, „и протеран буде из земље као безбожник“ (више Николић 2016, 72). О том споменику и хипотезама о његовом пореклу, сумарно (*Ibid.* 3–10).

²¹ Српскословенски текст и превод на савремени српски језик вид. Петровић 2021, 210.

²² Чворовић (2021, 153) наводи „слично крађи гробова и крађа из цркве, иако представља само један од облика кривичног дела крађе, у Еклогином систему кривичноправне заштите припадала је обимној групи кривичних дела против вере“. У Прохирону, међутим, казне за оба ова дела (XXXIX, 57 и 58) изложене су у делу који се тиче имовинских дела. Тако га препознају и Тарановски (2020, 191) и Соловјев (1928, 195).

зне за учиниоце. Такав пример, као што се може видети у претходном тексту, следиће и средњовековно српско право и земље у византијском културном кругу.

3. СВЕТОТАТСТВО У ПОВЕЉАМА И ДУШАНОВОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Након исцрпног уређења у Законоправилу, потпуно преузетог из канонског и ромејског световног права, крађа из цркве се у српском средњовековном праву помиње у два манастирских повељама краља Милутина. Само навођење тог дела у (сачуваном) партикуларном законодавству говори о његовом значају, пошто је највећи број позајмица из ромејског у српско право дошао и био посведочен само путем компилација у којима су сабране (Законоправило, Синтагма Матије Властара и Закон цара Јустинијана).

У Светостефанској хрисовуљи, краљ Милутин прилаже одређена села у баштину својим подложницима, који су дужни да их „држе оу црквиѡ сие“, дакле при манастиру у Бањској, као земљишном господару. Он затим потврђује неповредивост својине:

*догда соу вѣрѣни цр(ь)кви и крал(ь)с(твоу) ми, и по мѣнѣ
г(о)с(по)дѣствоуѡщоумоу и догда се не оверѣтоу татни цр(ь)ковѣни,
да соу нмѣ и нхѣ дѣти по ннхѣ оу башниноу вѣгда (Мошин,
Ђирковић, Синдик 2011, 464).*

Дакле, за баштинике постоји обавеза верности и владару и цркви – уредно испуњавање сталешких обавеза и оданост. Одмах за њом наведен је и типичан пример црквене „невере“, а то је црквена крађа.

Такво уређење је могло настати под ромејским утицајем јер се сматра да је „свештенотатство сагрешење подобно невери царској“²³ Изједначавање невере према држави и према Цркви има две димензије,

²³ У српском средњовековном праву, то правило се налази у глави I-1 Синтагме Матије Властара (и Пуне и Скраћене). Текст правила у Новаковић 1907, 325; Флорински 1888, 407. У Суботин Голубовић 2013, 235, превод је нешто слободнији: „Преступ светогрђа једнак је увреди цара.“ Правило је преузето из Василика, а долази из Улпијановог фрагмента у D.48.4.1.pr. *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis: Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur* (Mommsen, Krueger 1870, 802).

пошто Црква овде наступа и као световни господар властелинства и као духовна власт, која стоји на једнакој нози са световном, према начелу симфоније.

Односне одредбе о самом бићу светотатства и судској надлежности за то дело налазе се у Закону људима црквеним у Светостефанској, односно у Закону старом Србљем у Грачаничкој хрисовуљи. Прва крађу црквене имовине дефинише:

*И аще к'то оукраде что въноутрь цр(ь)кве до свѣще, воска или
тъмнана, да доу се коуца распе (Ibid. 465).*

Та норма неодољиво подсећа на Правила светих апостола, особито 72, пошто као пример наводи крађу потрошних ствари из цркве. Каснија нијансирања облика тог дела, у погледу различитих квалификаторних околности, од доцнијих канона и Еклоге и прописа који се на њу наслањају, који препознају само црквену крађу из олтара или ван њега, на српског законодавца не утичу. Он изричито прописује да је светотатство свака крађа из цркве, без обзира на вредност и природу украдене ствари, и налаже казну расапа – потпуне конфискације имовине куће (породице), што је типична казна за неверу у српском средњовековном праву. Дакле, у Светостефанској хрисовуљи је дат заокружен појам тог дела, грађен једноставно, са благим ослоном на древну црквену и доцнију ромејску традицију, повезујући га са сталешком обавезом верности, али без сувишних прецизирања и превеликог простора за тумачење.

Питање судске надлежности за то дело недвојбено је уређено у нешто доцнијој Грачаничкој хрисовуљи истог владара:

*И чл(о)в(ѣ)къ кон краде цр(ь)к(ь)въ и враждоу оутинни що рет(е)
г(оспо)д(н)нъ краа(ь) (Ibid. 503).*

Овде се дело црквене крађе, заједно са враждем, наводи као типичан резерват владаревог суда – судећи по претходно разматраном, вероватно због своје сродности са невером.²⁴

Правила о светотатству (махом светокрађи) сабрана су и у великој Душановој кодификацији, која мало шта новог додаје у тој материји. Њему је посвећена једна кратка глава у Скраћеној синтагми (већ по-

²⁴ Ипак, Мирковић (2002, 8) га посматра само као облик крађе (татбе).

менута I-1 СС, односно ПС), а о црквеној крађи говори и један члан Закона цара Јустинијана, који суштински понавља Есл. XVII, 15, тј. Proch. XXXIX, 58.²⁵

У Пуној синтагми, односна глава садржи поменуте каноне, Ап. 72 и 73, Прводр. 10, као и 8. Григорија Ниског²⁶ и неколико световних закона. У Скраћеној синтагми су задржани сви канони, с тим што је последњи скраћен само на прву реченицу – да се светотатство у Старом завету сматра равним убиству.²⁷ Од закона су задржани само први – да је светотатство подобно невери царској – и последњи, преузети из Василика (12. Vas. LX, 45). „Остала три (треба ‘два’ – прим. аут.) закона избрисана су из СС, вероватно за то што нису праве кривичне норме са уобичајеном санкцијом, него резонувања о појму светотатства, о томе да у обичну крађу спада и крађа из цркве предмета не посвећених служби Божјој, и крађа посвећених²⁸ предмета не из здања за службу Божју опредељених“ (Соловјев 1928, 195) Могуће је да су апстрактне дистинкције српском законодавцу биле сувишне те да су се подразумевале у основном значењу тог дела – крађе црквених ствари из црквених здања.²⁹

²⁵ „Те одредбе СС и ЗЈ доста су исцрпели дотични предмет. Зато може ДЗ да не говори о светотатству, и ако је то кривично дело од велике важности“ (Соловјев 1928, 196). Борђевић сматра да се у та дела може убројати и обарање цркве на војном походу, прописано у члану 130 Душановог законика (Ђорђевић 2023, 31–32), што свакако јесте чин светогрђа у ширем смислу – овде се скрнави свето место, а не света покретна ствар. Наравно, и те случајеве обесвећивања цркава и светих места кажњава канонско и световно ромејско право (Милаш 2005, 401–403).

²⁶ Разлике између текстова тих канона у Законоправилу и српској редакцији Синтагме углавном потичу из превода и немају већи правни значај. Ипак, занимљиво је да у Ап. 72 и 73 у Законоправилу учинилац *оукрадець* (72) и *вздиеть* (*што на свою потрѣбу*) (73), док се у Синтагми на односном месту осуђује *отцшлаго*, те на *свою потрѣбу посвѣающа*. Донекле ублажена терминологија те свест о доцнијем правном развоју тог института и вези крађе црквене имовине и светогрђа траже додатно објашњење: „ако и није за свештенотатство, крив је за законопреступљење и излаже се одлучењу“. Новаковић 1907, 324; нешто другачији превод код Суботин Голубовић 2013, 235.

²⁷ Новаковић 1907, 325.

²⁸ Соловјев на овом месту чини један превид – мешајући свештену и посвећену ствар. Уколико је одређена ствар посвећена Богу у посебном обреду, где год да је украдена, кривац одговара за светотатство (Новаковић 1907, 325). Такође, Соловјев не спомиње да први избрисани закон проширује одговорност за црквену крађу и на саучесника дела, о чему се, са освртом на случај крађе из ковчега, већ изјаснило римско (ромејско) законодавство – видети изнад позајмицу из Номоканона у 14. наслова (II, 2) у Законоправилу, гл. 47.

²⁹ То је, уз мање детаљна објашњења, сматрао и Флорински: *Изъ гражданскихъ законовъ взяты только два – самыя важныя – первый и послѣдній. Опущены остальные, касающіеся разныхъ тонкостей оцѣнки священнотатства*

Из претходног излагања о Милутиновим повељама очигледно је да је концепт светотатства као невере био познат српском праву (барем) неколико деценија пре настанка Синтагме и Душановог законодавног рада, што поново указује на велике утицаје ромејског права и правних схватања у средњовековној Србији. У преосталом закону у СС начињен је компромис између схватања посткласичног римског и ромејског права после Еклоге тако што је поново уведено више квалификаторних околности за крађу у цркви.³⁰ Црквени лопов је кажњаван смртном казном ако је, кумулативно, ноћу крао или скрнавнио предмете посвећене Богу из олтара, а батинама и прогонством уколико преко дана краде „мало што“ (вероватно непосвећену свештену ствар) у цркви – ван олтара – и то због своје сиротиње. Тиме су уважене околности које се помињу у Јустинијановом законодавству (време извршења, статус оштећеног...) и Еклогама (место извршења и својство ствари), чиме се ствара синтетски појам тог дела.

Ипак, у Закону цара Јустинијана, у члану 28 готово свих рукописа старије редакције,³¹ наизглед конкуришући норми из Василика у Синтагми, појављује се унеколико измењен, строжи облик светотатства из Еклоге / Прохирона. Под насловом *Θ κρητήν*, он гласи:

Ище кто оукрадетъ что отъ цръкве. или въ ноци или въ днѣ да се ослѣпитъ. Ище ли на дворѣ що цръковно оукрадетъ. да се бѣе и осмоудн. и проженетъ отъ тоган мѣста (Марковић 2007, 60).

Разлике у односу на Ecl. XVII, 15, тј. Proch. XXXIX, 58, које су тој норми по структури и језику очигледно послужиле као узор, тичу се места и предмета извршења крађе те казне. Уместо раздвајања облика светотатства према извршењу у олтару или ван њега, овде се то дело нормира као учињено у цркви или „на двору“. Украдени предмети се не дефинишу као свештени већ као „нешто црквено“ – што може бити само појмовно упрошћавање домаћег законодавца или може означавати било коју ствар украдену из цркве. Најпосле, казне за лакши облик су батине, смуђење па прогонство, уместо батина, шишања и прогонства из Закона градског. Овде је вероватно реч о прилагођавању тог правила српској средини, где је казна смуђења сматрана срамотном казном блиском шишању.

(Флорински 1888, 406).

³⁰ Новаковић 1907, 326; Флорински 1888, 407.

³¹ Од те нумерације одступа једино Раковачки рукопис, код кога је то члан 25, али идентичне садржине (Марковић 2001, 105).

У ком односу стоје те две одредбе из СС и ЗЈ и да ли је у потоњем регулисано светотатство? Соловјев (1928, 195–196)³² сматра да је реч „о сличним предметима... Држимо да се ту мора разумети не светотатство, него друге врсте тешке крађе. Ту се говори о крађи обичних предмета из цркве и о крађи предмета посвећених служби Божјој не из црквене зграде. Ни једно ни друго није светотатство у тачном смислу речи (зато има тај члан 28. наслов *О крађи*), ипак због непоштовања цркве и у једном и у другом случају казне су много веће него за обичну крађу“. Шаркић (2023, 446) пак сматра да члан 28 ЗЈ говори о светотатству (*sacrilege*). Оба научника, са готово век размака, препознају исти извор норми из тог члана (Ecl. XVII, 15, тј. Proch. XXXIX, 58), али долазе до супротних закључака.

Овде су могућа два одговора – или је српски законодавац, преузевши схватање о светотатству као невери из Василика, још и пре Синтагме Матије Властара кроз Милутиново „законодавство“ и њихову доцнију прецизну инкриминацију тог дела, искористио ранији пропис из Закона градског као основу за кажњавање других тешких дела против црквене имовине, која ипак не чине светотатство, или је у СС и ЗЈ паралелно уредио исту материју, што није неуобичајено, уз незнатне измене и упрошћавање поменутих извора члана 28 ЗЈ. Ипак, генетичка веза и велика сличност између извора који се недвосмислено тичу светотатства, чини се, претеже у корист другог мишљења.

Еволутивно посматрајући уређење дела светотатства у средњовековној Србији, примећују се извесно колебање у погледу (нормативног) појма светокрађе и изражено преплитање утицаја ранијих извора права, од најранијих канонских до доцнијих световних ромејских (од Јустинијановог законодавства, преко Еклоге и Прохирона, до Василика и реципиране Синтагме), на чијим основама настаје српска правна традиција. Законоправило доноси избор из Јустинијанове кодификације у гл. 47, а цео Прохирон преузима као Закон градски у гл. 55. У Милутиновим повељама се дефинише дело црквене крађе и одређују санкцију и судска надлежност за њега, а у члану 28 Закона цара Јустинијана унете су извесне измене (то јест упрошћења или проширења?) у односу на његове знамените изворе.

Ипак, тај правни синкретизам достиже врхунац у периоду који излази из хронолошких оквира овог рада, пошто се налази у млађој редакцији Душановог законодавства. Наиме, у Закону цара Констан-

³² Његов став само понавља Марковић (2001, 105), која то дело разматра само као крађу из цркве, према одредбама Закона цара Јустинијана.

тина Јустинијана (ЗКЈ) готово сви ти извори оставили су свој траг у нормирању дела црквене крађе, у члану 52.³³ Он започиње описом дела који наликује на Ап. 72 и 73, *Аще кто възметъ отъ цркъве свѣщюу или оули или сасоуд или рнзоу или ино что*, прописујући за учиниоца старозаветну казну каменовања: *...и пронађет се ѿ немъ. Каменіемъ да побіен боудетъ отъ народа*. Објашњење овако строге реакције је да „божји лопов“ крадући дом Божји, краде и Бога то јест крадући цркву и Бога краде све хришћане.³⁴ Друга два облика овог дела кажњавају се далеко лакше и по својој стилизацији највише подсећају на прераде члана 29 ЗКЈ (прерађеног према члану 28 ЗЈ) и последњег закона из I-1 СС:

Аще ли избанъ цркъвѣ что възметъ се, да платитъ тронномъ и да възсадитъ се въ тамнѣцѣ вѣ дни: аще ли оубожства ради. что възметъ таѣю то едно да платитъ (Марковић 2007, 90).

Тиме свој развојни пут завршава црквена крађа у старом српском праву: као један непрактичан амалгам библијских, канонских и ромејских световних традиција, великог симболичког значаја. У њеном последњем облику, сачуваном у ЗКЈ, измешани су многобројни одблесци више прописа који су је уређивале, али су изгубљене готово све номотехничке финесе, па и дилеме, познате старијим законодавцима.

4. ЗАКЉУЧАК

Иако је концепт којим се може у ужем смислу дефинисати светотатство – крађа (свештених ствари из) цркве – наизглед једноставан, многобројне дилеме су пратиле његов развој у канонском, а доцније и у римском и ромејском праву. Његов развојни пут је почео са Апостолским правилима, а затим је увезен у традицију римског световног законодавства и био изједначен по тежини са издајом владара.

Многи његови елементи су били спорни. Да ли је свако присвајање на несвештену употребу било светотатство? Да ли је свака крађа било које свештене ствари била довољна да чини то дело или је она морала бити посвећена? Да ли је она морала да буде учињена у цркви, у олтару

³³ О крађи из цркве говори се и у члану 29, што је ситнија прерада члана 28 из преписа старије редакције. Једина разлика је у кажњавању крађе изван цркве – учинилац плаћа троструку вредност украденог, уместо да се ошиша, након чега се бије и протерује (Упор. Марковић 2007, 60 и 82).

³⁴ Све варијације овог објашњења у преписима (*Ibid.* 90).

или ван њега, или је било могуће украсти свештену ствар негде ван храма и постати светотатац? Све те контроверзе, нарочито узевши у обзир доношење канона Прводругог помесног сабора, биле су од практичног значаја и допринеле су заокруживању канонског појма и кажњавања тог дела. Та питања су решаване у новом хришћанском ромејском законодавству, од Дигеста, преко Еклоге и Прохирона, уз мале измене, до Василика. Када су те канонске и законске норме дошле у српско право, рецепцијом у Законоправилу и Синтагми Матије Властара, већ су преузимане као готов производ векова усавршавања у ромејској средини.

Када српски законодавац самостално, у повељама, нормира крађу из цркве, те санкцију и судску надлежност за то дело, то чини простим речником, без финеса и простора за дилеме: „Ко украде што од цркве“, „да се распе“, „што рече краљ“. Када, пак, и уноси измене у рецепирано, оне су минималне – попут ситних објашњења канона у Законоправилу те казне смуђења, уместо шишања у члану 28 3Ј.

Светотатство је у себи крило двоструку опасност – као дело против вере садржало је у себи чин обесвећења, напада на Божји дом; као дело против имовине, показивало је нарочиту дрскост учиниоца који краде свету ствар. За разлику од већине сличних дела, која су поменута на почетку овог разматрања, оно је ушло у српско законодавство кроз законске зборнике и повеље и у потоњима је брзо постало признато као једно од најтежих кривичних дела: као црквена невера равна државној, без ромејске поступности у кажњавању, за коју прети расап и губљење сталешких привилегија, а за које суди сам владар. Оно је још један типичан пример који показује значај заштите Цркве у српском средњовековном праву те пуноћу прожимања и испомоћи световне и црквене власти.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Властар, Матија. 2013. *Синтагма*, прир. Т. Суботин Голубовић. Београд: Српска академија наука и уметности – Одељење друштвених наука.
- [2] *Digesta Iustiniani Augusti. Uol II. MDCCCLXX*, edited by T. Mommsen, P. Krueger. Berolini: Weidmannos.
- [3] Ђорђевић, Александар. 1/2023. Sacrilege in Serbian medieval law. *Facta universitatis. Series: Law and Politics* 21: 27–33.

- [4] *Евергетидски типик*. 2020. Уредници М. Анђелковић, Т. Ракићевић, превод са старогрчког, текстолошке напомене и коментари А. Стојановић. Студеница: Манастир Студеница.
- [5] Марковић, Биљана. 2001. Облици кривичног дела крађе у неким српским споменицима византијског порекла. *Историјски часопис* 49: 97–116.
- [6] Марковић, Биљана. 2007. *Јустинијанов закон. Средњовековна византијско-српска правна компилација*. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука – Извори српског права XV.
- [7] Милаш, Никодим. 2004. *Правила (KANONEΣ) Православне Цркве са тумачењима*. Књига 1. Београд – Шибеник: Истина, издавачка установа Епархије далматинске.
- [8] Милаш, Никодим. 2004. *Правила (KANONEΣ) Православне Цркве са тумачењима*. Књига 2. Београд – Шибеник: Истина, издавачка установа Епархије далматинске.
- [9] Милаш, Никодим. 2005. *Црквено казнено право*. Београд Шибеник: Истина, издавачка установа Епархије далматинске.
- [10] Мирковић, Зоран. 2002. *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века*. Докторска расправа. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- [11] Мошин, Владимир, Сима Ђирковић, Душан Синдик. 2011. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*. Београд: Историјски институт.
- [12] Николић, Драган К. 2016. *Закон судњи људем: најстарији словенски правни зборник*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу – Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу.
- [13] Петровић, Миодраг. 2002. Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – српског номоканона. *Историјски часопис* 49: 27–46.
- [14] Петровић Миодраг. (прир. и прев). 2004. *Законоправило Светога Саве на српско-словенском и српском језику* 1. Краљево: Манастир Жича.
- [15] Петровић Миодраг. (прир. и прев). 2021. *Законоправило Светога Саве на српско-словенском и српском језику* 2. Београд: Миодраг Петровић.

- [16] Поповић, Радомир. 1999. Светиња. *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ђирковић, Р. Михаљчић. Београд: Knowledge.
- [17] Соловјев, Александар. 1928. *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*. Скопље Београд: Скопско научно друштво.
- [18] Степић, Ђорђе. 2024. Заштита гробова у средњовековном српском праву, са посебним освртом на члан 20. Душановог законика. *Зборник радова Правног факултета у Приштини* (у штампи).
- [19] Тарановски, Федор. 2020. *Историја српског права у Немањинској држави. Део 2, Историја кривичног права*. Београд: Талија издаваштво.
- [20] Ђоровић, Владимир (изд.). 1928. *Списи Св. Саве*. Београд Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- [21] Флорински, Тимофеј. 1888. *Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ*. Кіевъ: Университет Св. Владимира.
- [22] Чворовић, Зоран. 2018. *Душанов законик у руском огледалу: прилог упоредној српско-руској правној историји*. Београд: Catena mundi – Задужбина Жарко Видовић.
- [23] Чворовић, Зоран. 2021.² *Право и православље*. Београд: Catena mundi.
- [24] Šarkiћ, Srđan. 2023. *History of Serbian Medieval Law*. Leiden Boston: Brill

Đorđe STEPIĆ, LL.M.

Teaching Assistant, University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

CHURCH THEFT IN SERBIAN MEDIEVAL LAW

Summary

Theft of sacred objects has been recognized as a qualified form of theft, as a typical property crime, but also as an act of sacrilege, since the earliest of times. In the law of medieval Serbia, the canonical and secular regulations are found in the two typikons and the *Zakonopravilo* (Nomokanon) of Saint Sava, as well as in the later compilations of Rhomaian law of the Serbian redaction during the reign of emperor Dušan – the (Abbreviated) *Syntagma* of Matthew Blastares and the so-called Law of Emperor Justinian. Between these two great waves of reception of Rhomaian law, the Banjska and Gračanica charters of king Milutin summarily regulate the church theft.

The aim of this paper is to conceptually separate the mentioned act from other crimes against church property and to, through further analysis of the available sources, get a better understanding of church theft in medieval Serbian law.

Key words: *Sacrilege (ἱεροσυλία, sacreligium). – Church theft. – Zakonopravilo (Nomokanon) of Saint Sava. – Syntagma of Matthew Blastares. – Serbian medieval law.*

Article history:
Received: 22. 7. 2024.
Accepted: 5. 9. 2024.